

הרב ברוך אפרתי

אליהו זה פנחס

אחד האישים היותר מורכבים באישיותם ובשליחותם הוא אליהו הנביא. במאמר דלהלן אנסה לפרוס את שיטות רבותינו בעניין ההשוואה בין אישיותו של פנחס בן אלעזר לבין זו של אליהו הנביא, תוך שימת דגש תוכני על אופיים המשותף, מתוך חתירה לגילוי עוד טפח מאישיותו המורכבת של אליהו.

א. אישיותם לאור המדרשים

לא נוכל לדון להלן בכל מקורות המדרשים העוסקים בנושאנו, אולם נזכיר חלק מהבולטים שבהם.

הנה כך כותב המדרש (מדרש אגדה במדבר פרק כ"ה): "אמר ריש לקיש הוא פינחס הוא אליהו, אמר לו הקב"ה אתה נתת שלום ביני ובין בני ישראל, אף לעתיד לבוא אתה עתיד ליתן שלום ביני וביניהם, שנאמר 'הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא', והיתה לו ולזרעו אחריו, שיהיו מבורכים ממני לעולם". מכאן עולה, שלפי ריש לקיש, ישנה זהות של פנחס עם אליהו הנביא.

במקור קדום יותר (פרקי דרבי אליעזר פרק מ"ז) מצאנו: "ר' אליעזר אומר חשב הקב"ה שמו של פנחס כשמו של אליהו ז"ל מתושבי גלעד - שעשה שישראל יעשו תשובה בארץ גלעד, שנאמר 'בריתי היתה אתו החיים והשלום' (מלאכי ב', ה). ונתן לו חיי העוה"ז וחיי העוה"ב, ונתן לו ולבני שכר טוב למען כהונת עולם שנאמר 'והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם' (במדבר כ"ה, יג). משמע מכאן, שריש לקיש הולך לפי שיטת רבי אליעזר.

אולם מצינו שיחוסו של אליהו נידון במקור תנאי נוסף, אלא ששם יחסוהו דווקא לשבטים אחרים (בראשית רבה פרשה עא): "אליהו משל מ"י ר' אליעזר אמר משל בנימין, דכתיב ויערשיה ואליה וזכרי בני ירוחם כל אלה בני בנימין, ר' נהוראי אמר משל גד היה, הה"ד ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד... פעם אחת נחלקו רבותינו בדבר. אלו אומרים משל גד ואלו אומרים משל בנימין בא ועמד לפניהם, א"ל רבותינו מה אתם נחלקים עלי אני מבני בניה של רחל אני".¹

1. עיין ב"ילקוט שמעוני" על מלכים א' (רמז רח) שכתב כגון זה עם הוספה חשובה: "פעם אחת נחלקו רבותינו אלו אומרים משל גד ואלו אומרים משל בנימין, בא ועמד עליהם, אמר להם: רבותי למה אתם חלוקים עלי אני מבני בניה של רחל. אמרו לו ולא כהן אתה ולא כן אמרת לאשה אלמנה מצרפת אך עשה לי משם עוגה קטנה, אייל אותו התינוק משיח בן יוסף היה ורמז רמזתי לעולם שאני יורד תחילה לבבל ואח"כ יבא משיח".

במקור תנאי אחר, מצינו יחס מורכב ומיוחד, היכול להוות איחוד של השיטות שהצגנו עד כה.

(זוהר חדש כרך ב' מגילת רות דף מב עמוד א) כותב מדרש הזהר: "אמר ר"א: אליהו דא פנחס". וממשיך הזוהר ואומר כך לא רק בדעת ר"א, אלא גם באופן שתמי לכולי עלמא (רעיא מהימנא כרך ג פרשת פנחס דף רטו עמוד א): "...אבל בגין דאליהו דאיהו פנחס...".

אך במקום אחר (זוהר כרך ב פרשת כי תשא דף קצ עמוד א) הוא נותן פירוש לעניין שלא כפשוטו: "פנחס הוא אליהו ודאי בדרגא חדא". ואם כן, אין כוונת העניין שאותו האיש ממש הוא פנחס הוא אליהו, אלא שעניינם משותף. ולכן אין מניעה לומר שגופו מבני בניה של רחל וכן יחוסו השבטי, אך בחינתו, עניינו, הינם כשל פנחס הכהן.

ב. דמויותיהם במקורות פרשניים

בעקבות המדרשים שראינו, מצינו מספר דעות בפרשנות הראשונים לנביאים. יש ביניהם כאלו שמחלקים בין שתי הדמויות ויש כאלו שמזהים את שתיהן כדמות אחת או כאלו שרק משווים ביניהן. נפתח בקבוצה הראשונה.

הראשון בכולם שהתייחס לנושא הוא רבינו אברהם בן עזרא (אבן עזרא, במדבר כ"ה, יג). על הפסוק המבטיח לפנחס את כהונת העולם לו ולזרעו כותב הראב"ע: "ולזרעו אחריו - אות שאינו אליהו". הוא כנראה לומד את דבריו מדיוק במילה "אחריו", שאם ישנה מציאות של אחריו, הרי שהוא לא יהיה בשלב כל שהוא בעתיד, ואם כן, אין הוא יכול להיות אליהו שחי לנצח ועלה בגופו השמימה.

אמנם יש להקשות על כך שתי קושיות.

א. המילה "אחריו" אינה חייבת להדרש לאחר זמנו או מיתתו, שכן מצינו בהרבה מקומות שהכוונה אחר עניינו או אחר זמן מסויים, למשל בשמואל אי פרק כ"ו: "וַיִּתֵּן שְׂאוֹל בְּגִבְעַת הַחֲכִילָה אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הַיְשִׁימָן עַל הַדָּרָךְ וְדוֹד יֹשֵׁב בַּמִּדְבָּר וַיֵּרָא כִּי בָא שְׂאוֹל אַחֲרָיו הַמִּדְבָּרָה".

ב. גם אם נאמר שיש לדרוש את המילה אחריו, אחרי זמנו, יתכן והכוונה לאחר שסיים את תפקידו, אך לא לאחר מותו.

אמנם, מצינו שגם רבי דוד קמחי (שופטים פרק כ' פסוק כח) נוטה לסברא זו: "ואמר ופנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן מפני שלא יאמינו בני אדם כי אותו פנחס היה, לפי שיש לו משנותיו עד הזמן שהוא יותר מגי מאות שנה, לפיכך יחסו עד אהרן ורחיה זמן רב כי האל יתי הבטיחו בזה על אשר קינא בשיטים. ואמר

יהנני נותן לו את בריתי שלום, ואמר 'בריתי היתה אתו החיים והשלום ועל פנחס אמר ומקצת רז"ל אמרו כי פנחס זה אליהו ומקצתם אמרו כי אליהו מבני בנימין היה ויש להם סמך בזה בד"ה".

ואכן, במקום אחר בעניין הפסוק בדברי הימים², בו מוזכר פנחס בתקופה מאוחרת מאוד, כתב רד"ק: "ופנחס בן אלעזר נגיד היה עליהם - ר"ל על משפחת הקרחי היה נגיד פנחס בן אלעזר לפנים בימי אבותיהם כמו שהיה אלעזר אביו ממונה עליהם, כמו שאמר 'ופקודת משמרת אלעזר בן אהרן ואחריו היה פנחס בנו נגיד גי"כ עליהם כי היתה ה' עמו, והיה גדול מבני איתמר לפיכך היה נגיד כל ימיו עליהם.

ויש מרבתינו שאמרו פנחס זה אליהו. ואמת כי פנחס היה ימים רבים כי בימי פלגש בגבעה ראינו שהיה עדיין חי כמו שאמר שם 'ופנחס בן אלעזר וכו', והיה אז ליציאת מצרים יותר משלוש מאות שנה והוא היה מיוצאי מצרים, ודרשו רבותינו ז"ל כי נסתלקה ממנו שכנה על שלא התיר נדרו של יפתח, וזהו שנאמר 'נגיד היה עליהם', הוא עליהם אין כתיב כאן אלא היה. ואמר לפנים ה' עמו בימי זמרי מחה ובימי פלגש בגבעה לא מחה, כלומר בימי זמרי היה ה' עמו והיה כוח בידו למחות ומחה והיה כפרה לישראל שלא כלו בימי זמרי כי היה ה' עמו והיה כוח בידו למחות, אבל בימי פלגש בגבעה לא היה כוח בידו למחות כי לא היה ה' עמו. כי כמה אלפים מתו מישראל עד שלא נצחו לבני בנימין.

ויש מפרשים ופנחס בן אלעזר נגיד היה עליהם, אינו זה פנחס הכהן, כי זה הפנחס היה לוי וזהו שאמר לפנים ה' עמו, כלומר זה פנחס אינו אותו פנחס שהיה לפנים כי אותו היה ה' עמו, והיה שורה עליו רוח הקודש וזה לא היה בו אבל גדול היה ונגיד היה על הלויים, והפי' הנכון הוא מה שפירשתי".

משמע איפוא, שרד"ק מעדיף שלא להתחייב לדרשת ריש לקיש ונותן קדימה להסברו הוא, שאף נכנס יפה בפשט הפסוקים.

אך במקום אחר (מלכים א' פרק י"ז פסוק א) מצינו שרד"ק מפקפק בדבר ונשאר מסופק: "ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד - מעיר ששמה תושב היה תחילה ואח"כ ישב בגלעד וכתרגום יונתן, אליהו דמתושב מתותבי גלעד, ונחלקו רז"ל מאיזה שבט היה. מהם אמרו משבט גד היה, ומהם אמרו משבט בנימין, ומהם אמרו פנחס זה אליהו וכל אחד מהם סומך דבריו אל הפסוקים בדברים רחוקים ואנחנו לא ידענו האמת".

2. דברי הימים א' פרק ט' פסוק כ: "ופינחס בן אלעזר נגיד היה עליהם לפנים ה' עמו".

כבר ציינו לעיל, שיש בין הפרשנים גם כאלו הסבורים, שאכן המדובר באותה דמות ואליהו הוא פנחס. הנה, כך הם דברי רבינו לוי בן גרשום (שופטים פרק ה' פסוק לא): "והנה שלח הש"י נביאו... וידמה שזה הנביא היה פנחס כמו שזכרו רז"ל בפנחס בימי דוד, שהגיד הכתוב כי לפניו הי' עמו, והנה חיה זמן ארוך מאוד ולזה אמרו כי פנחס הוא אליהו, כי כבר התבאר שאליהו ג"כ חיה שנים רבות וכבר יעד מלאכי שהש"י יביאהו בימי הגאולה, אמר 'הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא' וגו' ואין לומר שיאמר שכבר מת אליהו קודם שהתנבא אלישע כמו שאמר 'כי היום אדוניך לוקח מאתך', וזה שכבר מצאנו שהגיע מכתב מאליהו אחר זה כמו שנבאר שם בע"ה בספר דברי הימים ובספר מלכים".

ואמנם, השאלה העולה מאליה היא מה הוכחה היא זו ששניהם חיו זמן רב? וכי כל שני דברים דומים הם אותו אחד? ואכן עונה על כך הרלב"ג במקום אחר (מלכים א' פרק י"ז פסוק א): "כי יותר ראוי שיונח זרות אחד משיונחו שני זריות".

ואם כן, כיוון שבשניהם מצינו דברים יוצאי דופן כאלו, סביר להניח שהם חופפים באותה דמות.

ובאמת אולי ראוי שנביא כאן כל דבריו והוכחותיו בעניין, שפנחס הוא אליהו התשבי (שם):

"וראוי שתדע שכבר הסכימו קצת רז"ל כי פנחס זה אליהו מפני מה שמצאו ביניהם מן ההתייחסות, והנה נזכר בתורה שהשם יתברך נתן לו את בריתו שלום ואמר הנביא בריתי היתה אתו החיים והשלום, ולזה ידמה שכבר נתן השם לפנחס אורך ימים נפלא.

והנה מצאנו שהיה כהן בימי פילגש בגבעה ובימי דוד מצאנו כתוב ופנחס בן אלעזר נגיד היה עליהם לפניו והי' עמו. וכבר ביארנו בספר שופטים כי הוא היה מלאך הי' שנראה אל גדעון ואל יפתח והיה נושא אותו רוח הי' כמו מלאך הי' כמו שמצאנו גם כן באליהו ולזה אמר 'ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך הי' צבאות הוא, ולזאת הסבה אמר לפניו 'והי' עמו'. והנה מצאנו באליהו שאמר לש"י קח את נפשי כי לא טוב אנכי מאבותי, ר"ל שאין לו לחיות תמיד בזה העולם אבל ימות כדרך כל הארץ כי לא טוב מאבותיו.

ומצאנו גם כן שלא מת בעת אשר לוקח מעל ראש אלישע וזה כי אחר זה בא מכתב אליהו אל יהורם בן יהושפט כמו שזכר בספר ד"ה... ולזה תמצא שאמי מלאכי 'הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא' עם ה"א הידיעה ולפי שמצאנו זה הארך הנפלא מן החיים לאליהו.

והנה מצאנוהו ג"כ לפנחס כמו שזכרנו ומצאנו בשניהם נשיאות רוח ה' אותם כאילו הם מלאכי ה' ומצאנו ברית החיים לפנחס כמו שזכרנו הנה מן הראוי שנאמר כי פנחס זה אליהו³.

משמע מכאן, כאמור, הסיבה להשוואה הינה הדמיון המפליא שבין מעשי שתי הדמויות.

ודעה זו מצינו גם בדברי רבי יוסף בן משה אלאסקר ("מרכבת המשנה" על אבות פרק ה' משנה כז): "אליהו הוא פנחס, המקנא הראשון אשר השליך עצמו על קידוש השם בענין הזנות, ועל כן נתן לו סוד אות הברית, וכמ"ש 'הנני נותן לו את בריתי שלום'. וג"כ מצינו שגם בימי אחאב נתקנא על הברית, כמ"ש 'קנא קנאתי לה' [אלהי צבאות] כי עזבו בריתך בני ישראל, והוא הכותב והקב"ה החותם".

הקשה זו השעונה על המילה המשותפת "קנאה" מצינו עוד לפניו בדברי רש"י (במסכת בבא מציעא קיד, ע"ב, ד"ה לאו כהן מר): "דאיכא למאן דאמר דאליהו הוא פינחס, דכתיב ציה קנא קנאתי וכן צפינחס צקנאו את קנאתי". ואם כן, סביר להניח שאין זו סתם מילה משותפת, אלא עניין משותף לשתי הדמויות. אכן פשוט שכך הם פני הדברים, שכן בפנחס מצינו קנאה גדולה לה' במעשה זמרי, וגם נפילתו בקנאה הייתה, על שלא התיר נידרו של יפתח, שנדר מתוך קנאת קודש לה'. כמו שמצינו שדרשו חז"ל ("אליהו רבה", פרשה י"ב):

"יפתח הגלעדי נדר נדר שלא כהוגן, ופינחס בן אלעזר עומד, היה לו לפינחס שילך אצל יפתח להתיר את נדרו, והיה לו ליפתח לילך אצל פינחס ויתיר לו את נדרו, ולא הלך. זה אומר אני כהן גדול בן כהן גדול בן בנו של אהרן הכהן אלך אצל עם הארץ, וזה אומר אני ראש לכל ישראל אלך אצל זה, זה נוהג גדולה לעצמו וזה נוהג גדולה לעצמו, אוי לה לגדולה שמקברת את בעליה".

וכן אליהו, בקנאה נתעלה בתוכחתו לאחאב בניחומי האבלים אצל חיאל כמו שדרשו חז"ל (אליהו זוטא" פרשה ח'):

"שאל אחאב מלך ישראל את אליהו התשבי, אמר לו, כתוב בתורה, השמר לכם פן יפתה לבבכם וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים וגו', ואני שאני עובד כל ע"י שבעולם בוא וראה כמה טובות באות בימיי, שנאמר בימיו בנה חיאל וגו'. מיד נתמלא עליו אליהו חימה גדולה, אמר לו, ריקה, מאסתה מי שברא כל העולם כולו לכבודו ומי שנתן דברי תורה לכבודו, חייך שאין אני דן אותך אלא מדברידך, שנאמר ויען אליהו התשבי מתושבי גלעד אל אחאב חי ה' אם יהיה השנים האלה

3. וגם רד"ק במלכים א' פרק י"ט פסוק ד' השווה: "כי לא טוב אנכי מאבותי - נראה כי ארכו ימיו יותר מימי אבותיו וזה ראייה לאומר פנחס זה אליהו", אמנם כאמור בסופו של דבר הוא מעדיף להפריד בין השתיים.

טל ומטר כי אם לפי דברי. נטל אליהו מפתח של מטר והלך לו, והיה רעב גדול בכל העולם כולו, עד שאמר לו המקום, לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה".

ובקנאה מעד בהדחתו מהשליחות בנבואת המנורה⁴, כמו שכתוב (מלכים א' פרק י"ט פסוק יד והלאה): "וַיֹּאמֶר קִנְאָה קִנְאָתִי לֵה' אֱלֹהֵי צְבָאוֹת כִּי עֲזָבוּ בְרִיתְךָ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת מִזְבְּחֹתֶיךָ תְּרִסּוּ וְאֶת גְּבִיאֶיךָ תִּרְגְּוּ בְּתִרְבּוֹת וְאֶתֶר אֲנִי לְבָדִי וַיִּבְקְשׂוּ אֶת נַפְשִׁי לְקַחְתָּהּ: וַיֹּאמֶר ה' אֵלָיו לֵךְ שׁוֹב לְנֶרְךָ מִדְּבַרְהָ וּמִשְׁחַת אֶת תְּזֹאֵל לְמַלְכָּה עַל אֲרָם: וְאֵת הַזֶּה בֶּן נַפְשִׁי תִמְשַׁח לְמַלְכָּה עַל יִשְׂרָאֵל וְאֵת אֱלִישָׁע בֶּן שָׁפְטַת מַאֲבֵל מִחוּלָּה תִמְשַׁח לְנָבִיא תְּחַתִּיךָ".

ומעניין להשוות עוד פן בין השניים, והוא שקנאתם הייתה דו פרצופית, גם להי וגם לישראל וכל אחד על חשבון משנהו.

הנה כך כותב רבי מאיר שמחה ("משך חכמה" במדבר כ"ה, יא): "הענין, דפנחס עשה שני דברים. האחד שהרג ישראל בשביל נקמת כבוד ה' שלא יתחלל, וזה קנאים המקנאים לכבוד המקום והאומה פוגעים בו. השני, שהפקיר את כל העולם הבא וקנא לטובתם של ישראל".

וכן מצינו גם באליהו, כדרשת חז"ל ("אבות דרבי נתן" נוסחא ב פרק מז): "אליהו תבע כבוד האב (הקב"ה) ולא תבע כבוד הבן (ישראל) שנאמר קנא קנאתי לה". ומצד שני כתבו בענין קנאתו בהר הכרמל, בו הרג את נביאי הבעל (פסיקתא רבתי פרשה ד): "כיון שבא אליהו לקרב את ישראל תחת כנפי השכינה נטל שתיים עשרה אבנים למספר השבטים ובנה אותן מזבח"⁵.

וכדעות אלו המשוות את האישים כפשוטו באדם אחד, משמע גם בדברי האלשיך הקדוש (מלכים א' י"ח, טו): "אשר עמדתי לפניו-במעשה זמרי ולא יראתי משבט שמעון, כי לא אירא מאחאב"⁶.

וכעין זה מצינו גם בדברי רבי חיים בן עטר ("אור החיים" הקדוש במדבר כ"ה, יב): "בריתי שלום-של והשיב לב אבות על בנים, וזה שכר על קנאתו כאן ובימי אחאב"⁷.

אולם כשם שמצינו מדרשים, כאלו שאינם תולים את גזעו השבטי של אליהו עם יחוסו הנפשי לפנחס, כן הוא גם בראשונים. כך כותב למשל רבינו דוד בן

4. אמנם יעויין באברבנאל במקום שדורש את הדברים אחרת.

5. אמנם שם הוא לא על חשבון בין אדם למקום, למרות שיש שם בחינה כזאת, שכן התיר איסור הבמות לשעה.

6. וכן הוא שב ואומר בפרק י"ט פסוק ג, יעוי"ש.

7. וכן כתב כמותם רבינו יעקב בן הרא"ש בפירושו לתורה בבמדבר כ"ה, יב: "כי פנחס הוא אליהו".

זמרא (שו"ת רדב"ז חלק ו' סימן ב' אלפים רג): "הנה כתבתי לך כל מה שיש אצלי בתירוץ קושיא זו ואתה תבחר ולפי דעת חכמי הנסתרות לא קשיא כלל כי האומר פנחס זה אליהו שורש נשמתו של פנחס, וכשאמרו לו⁸ ולא כהן הוא מר לא רצה לגלות הסוד": ואם כן, **השיויון בין הדמויות הוא שיויון בשורש האישיות ולא בגזע הגופני-שבטי.**

וכן מצינו אצל אחד האחרונים, ר' שמשון רפאל הירש, כעין הדברים הללו של רדב"ז (במדבר כ"ה, יב): "בריתי שלום-וכן גם תפקידו של אליהו הנביא לאחות את הקרע בין ה' לעמו או בין אבות לבנים, בין העבר לעתיד, על ידי התורה האלהית". אם נדייק בדבריו, אין הוא משווה בין האישים השוואה טוטאלית של אדם אחד, אלא עניין שווה⁹.

וכן מובא בשם הרב צבי יהודה קוק (שיחות הרצי"ה לבראשית, פרשת וישלח, נספח לסדרה ב, בהוצאת הרב ש' אבינר): "יש המון עולמים, ולא רק העולם שאנו פוגשים בחושינו. ומה אנחנו? אנחנו איננו רק הפרצוף החיצוני שלנו, אלא נשמותינו. נשמה זו מציאות. מציאות יותר ממשית מזו של העולם הגופני. מסופר שרב הונא ורב חסדא פגשו את אליהו הנביא ואמרו לו אתה פנחס. פנחס הוא אליהו. זה דומה קצת לברורים בפסיכולוגיה על אישיות כפולה. גם במדרש יש מחקרים לאיזה שבט השתייך אליהו. **אליהו הוא אדם שנשמתו היא נשמה של פנחס.** זאת מציאות ממשית".

סיכום ומסקנות

- ראינו איפוא את דברי המדרשים המתחלקים לשלוש מחלקות:
- המדרשים המחלקים בין האישים.
 - המדרשים המשווים השוואה גמורה בין האישים.
 - המדרשים המשווים השוואה תוכנית בלבד בין האישים.

בעקבותם ראינו גם שלוש מחלוקות בראשונים:

- ראב"ע ורד"ק חילקו בין האישים.
- רלב"ג, מהר"י אלאשקר, האלשיך הקדוש ו"אור החיים" הקדוש השוו השוואה גמורה בין האישים.
- הרדב"ז ורש"ר הירש השוו השוואה תוכנית בלבד בין האישים, והרצי"ה השווה השוואה תוכנית, אך שיווה לה השוואה טוטאלית חוץ מגוף אחד.

8. עיין בהערה מספר 1 בקטע המסומן, שם מתבאר במה מדובר כאן.

9. ובדעת מסדר הפטרה ניתן להסתפק, כי פשוט שהשווה השוואה מסוימת בין האישים, כי כידוע הפטרת פנחס היא נבואת אליהו במנהרה, אלא שאין סימן לכך שהשוואה מוחלטת, כי אפשר שהענין דומה ולכן הביא את הפטרה זו כאן.